

baua hallo varas. Mint az Dobroczon.” Hajdani kijelentését ma is meg kell(ene) hallanunk, az most is szól hozzánk a kötet bizonyossága szerint.

IMRE MIHÁLY

Un succès de librairie européen l’*Imitatio Christi* 1470–1850. Exposition organisée par la Bibliothèque Mazarine en collaboration avec la Bibliothèque Saint-Geneviève et la Bibliothèque nationale de France ... 4 avril – 6 juillet 2012. Commissariat et catalogue de Martine DELAVEAU, Yann SORDET. Paris, 2012. Bibliothèque Mazarine – Éditions des Cendres, 197 l.

A Bibliothèque Mazarine hírneves könyvtárosa, Gabriel Naudé (1600–1653) maga is részt vett abban a szakirodalmi vitában, amely a 17. század első felében zajlott le több országban, az *Imitatio Christi* című, négy szöveget szervesen együttesen továbbhagyományozó mű szerzőjének meghatározásáról. Talán az sem véletlen, hogy ez a könyvtár feltűnően nagy számban őrzött *Imitatio*-kiadásokat is. A könyvtár mostani igazgatója, Yann Sordet az egyik főszereplője a kérdéses szövegegyüttes kiadásai számbavételének. A kiállítás abból az alkalomból készült, hogy megjelent a nagyobb párizsi könyvtárakban őrzött *Imitatio*-kiadások közös katalógusa, számos, a szövegről, a szerző(k) ről és a kiadásokról szóló tanulmánnyal: *Édition et diffusion de l’ « Imitation de Jésus-Christ » (1470–1800). Études et catalogue collectif des fonds conservés à la bibliothèque Sainte-Geneviève, à la Bibliothèque nationale de France, à la bibliothèque Mazarine, et à la bibliothèque de la Sorbonne.* Sous la direction de Martine Delaveau et Yann Sorbet, avec la collaboration de Frédéric Barbier, Hélène Delépine, Pierre Antoine Fabre, Martine Lefèvre, Philippe Martin, Jean-Dominique Mellot, Véronique Meyer, Mario Ogliaro, Fabienne Queyroux, Nathalie Rollet-Bricklin. Paris, Bibliothèque nationale de France, Bibliothèque Mazarine, Bibliothèque Sainte-Geneviève, 2011. (Ismeretése: Magyar Könyvszemle 2012: 407–410).

A kiállításon 35 kézirat, illetve kiadás szerepelt, így a most bemutatott katalógus is ezek részletes leírását adja. Nem volt egyszerű azonban kivá-

lasztani ezt a 35 műtárgyat. Eltekintve a közel 1000 fennmaradt középkori kézirattól, a 18. század végéig 2300 nyomtatott kiadást ismernek a kiállítás szervezői (ez hozzávetőleg 2 300 000 példány). 74 ősnymtatvány, 329 16. századi, 810 17. századi és 1084 18. századi editio. A mostani kiállításon az időhatárt néhány szépen illusztrált későbbi kiadás miatt kiterjesztették, vagyis ha a 19. század első felének termését is tekintjük, valóban a kiválasztás maga jelentős megfontoltságot kívánt.

A Biblia után a leggyakrabban kiadott könyvről van tehát szó. Olyanokkal versenyzett, és olyanokat előzött meg, mint a *Legenda Aurea*, Donatus *Grammaticája*, Vergilius *Bucolicája* vagy a *Manipulus curatorum* (Guido de Monte Rochen). A kiadások 48%-a latin, a többi vernakuláris nyelvű. Ősnymtatványként ismert a katalán (1482), a német (1486), az olasz (1488), a francia (1488) és a flamand (1498) nyelvű kiadás; magyarul először 1624-ben jelent meg, de a 17. század végéig kiadták szinte valamennyi európai nyelven, olyan kis nyelveken is, mint a breton (1684) és a baszk (1684). És az olyan nagy kultúrák nyelvén is, mint az arab (1663) és az örmény (1674), ez utóbbiakat a római Propaganda Fidei szorgalmazására.

Mi a titka ennek a sikernek? Erről irt tanulmányt Yann Sordet a katalógus bevezetőjeként „Le livre des records” címmel. A tanulmány első fejezete a „L’oeuvre phare de la devotio moderna” címevel is jelzi azt, hogy a szöveg és a könyv sikerének legfőbb záloga abban az emberi tulajdonságban rejlik, amelynek kulcsa a biztos pont keresése az életben – és nem csupán a hívő ember számára fontos ez. A devotio moderna a 14–15. században felkínált egy biztos pontot, ráadásul úgy, hogy a teljes európai kulturális hagyományhoz kötődött értékcalapúságával: az emberi erkölcs alapja mindig ugyanaz, akárhány pontban foglalja össze akárhány vallás. Az egyházak, amelyek a vallások képviselőit, terjesztésére és szolgálatára alakultak, persze a politikum részei intézményi és személyi érdekeikkel, vagyis vallásidegen szerveződések. Ez mindig így volt, és így is lesz, de az *Imitatio Christi* ezt az önellentmondást is feloldotta, utat mutatva a személyes vallásosság megnyugtató, erőt adó világába.

Sordet tanulmánya bemutatja a szövegek (Quatres livres) korpuszá alakulásának a történetét, majd

az elterjedés históriáját (Une diffusion massive et continue). Az utóbbi kérdéshez a katalógus egyes tételeinek a leírása pontos választ ad, az előző ügyben pedig a szerzői attribúció a legizgalmasabb problémakör. És persze nagyon tanulságos. A népszerű ügyek, a népszerű szövegek (alkotások) vonzzák a politikusokat. Mindegyik liheg, hogy közel kerülhessen ahhoz, ami az ő kicsinységét, nyavalyás érdekeit felszínén tartja. Az egyház vezetői is politikusok. Nem csoda hát, hogy az *Imitatio Christit* mindenki a magáénak akarta tulajdonítani (és persze nem magáénak tudni – a tükörbe nézés sokszor kínos cselekmény). Az 1427–1441 között egységessé formálódott szövegegyüttes szerzői között természetes módon tűnnek fel a „régiek”, a szentek. Az auctoritasra szüksége van az embernek (kortalanul). Johannes Scotus Erigena (810?–877?), Szent Bernát (1090?–1153), Szent Bonaventura (1221–1274) olyan nevek, akiket a mai napig tisztelnek a protestánsok is, a protestáns devotiós irodalomnak is forrásai. A vallás (és az egyház) megújítását szorgalmazó koldulórendiek is „magától értetődő” módon kerültek szóba, így a ferences Ubertino de Casale (1259–1329?) vagy a domonkos Johannes Nider (1380–1438).

A devotio moderna azonban olyan testvérületek (fraternitasok) környezetéből indult útjára, amelyek még a rendekké szerveződést is a politizálódás (egyháziasodás) felé tett lépésnek tartották. Azok az írók vetődtek fel tehát a legkomolyabban a különböző korok szerzőségi vitáiban, akik ehhez a mozgalomhoz közvetlenebbül köthetőek: Geert Grote (1340–1384), Jean Charlier de Gerson (Johannes Gerson: 1363–1429) és Thomas Hemerken a Kempis (1380?–1471). A 16. század végén azonban felbukkant egy név – hiszen a monasztikus rendekből még nem merült fel név a szerzőségi listán –, a 13. században élő Johannes Gesené (Geschen, Gersen, Gessen, Jessen). Az ő nevének felbukkanása után – Constantino Caietano (1560–1650), a bencés rendből származó bíboros vetette fel – zajlott le egy komoly szerzőségi vita. Az antwerpeni Plantin műhelyben azonban 1598/99-ben megjelent egy kiadás (1599, Jan I Moretus), amelynek alapjául az ügynevezett *Codex Kempensis* szolgált, amely kézirat 1441-ből származik, és Thomas a Kempis autográfja. A kéziratot az antwerpeni jezsuiták őrizték ekkor, kiadója Henricus Sommalius (1534–1619)

volt. A jezsuiták, különösen az *Acta Sanctorum* megteremtésén kiváló filológiai felkészültséggel rendelkező bollandisták közül Heribert Rosweyde (1569–1629) az 1617-es antwerpeni *Imitatio*-kiadásban (Balthasar I Moretus, Jan II Moretus) külön tanulmányban védi meg Thomas a Kempis szerzőségét: „Vindiciae Kempensis adversus Constantinum Caietanum”. Az, hogy a vita a politikai élete része is volt, jól jelzi, hogy a párizsi Királyi Nyomda (Imprimerie Royale) 1640-ben a szövegeket anonym adta közre. A katalógusban mindegyik most említett kiadás szerepel, részletes műtárgyleírással.

A kiállításon szereplő 35 könyv közül kettő kézirat. Az egyik, az 1472-ben másolt *Codex Afflighemensis* a szövegegyüttes geneziséhez fontos szempontokat adó manuscriptum, és ahogy a fentiekben láttuk, a szerző attribúciója miatt sem mellékes, hogy egy bencés rendházban őrizték meg, mely Brabantban található. A devotio moderna németalföldi gyökereinek fontos szerzője Thomas a Kempis mellett Gerard Zerbolt de Zutphen (1367–1398), így a második kézirat e két most említett szerző munkáit tartalmazza. Az utóbbi a *Tractatus de spiritualibus ascensionibus*, az előbbi az *Imitatio* első két szövegével: *De imitatione Christi* és *Tractatus de modis temptationibus*. A címeket azért idéztem, mert a devotio moderna csaknem minden kulcskifejezése előfordul bennük.

Az ösnyomtatványok kiválasztása egyben egy könyvkiadás-történeti vázlat is, a szó legáltalánosabb értelmében. A latin és a német editio princeps kezdi a sort (Augsburg, 1470 k. Günther Zainer; *Ein ware Nachfolgung Christi*. Augsburg, 1486. Anton Sorg). Majd már két évvel az utóbbit követően, az első francia kiadásban megjelennek a képek (Toulouse, 1488. Heinrich Mayer). Vagyis jól látjuk azt, amit Henri-Jean Martin a *Németország évszázada* címmel akart kifejezni: a német mesterek elterjesztik a nyomdászat művészetét, a piac bővülése és bővítési szándéka miatt megjelenik nagyon hamar az anyanyelvű könyvkiadás és a szövegek illusztrált kiadása. A francia editio princeps nem a Sorbonne mellett Párizsban, hanem egy kis nyomdahelyen jelent meg. A kiadás esettanulmánya lehet „a kéziratól a nyomtatott könyvig” témának is, hiszen a kiadás alapjául szolgáló manuscriptum I. Ferenc apjának, Charles d’Orléans-nak (1459–1497)

a tulajdona volt, gazdagon illusztrálták, és természetesen mondható az is, hogy nem egyedüli szövegeként volt az *Imitatio* a kötetben: a másik mű, a *L'Échelle de Paradis* ugyanebben az évben, ugyanebben a műhelyben látott nyomdafestéket. Az anyanyelvű szöveg és a kép mint piaci érték tehát már adott volt a nyomdászat megjelenése előtt is. A sokasodó számú műhelyek tulajdonosai technikai újítások árán tudták ezt a két, bevételt növelő tényezőt mozgósítani.

A két szöveg ebben az esetben megállt (eladható volt) önálló könyvként, de az *Imitatio* gyakran más, hasonló szellemű szövegekkel együtt került az olvasó kezébe. A lyoni (1489. Jehan Trechsel) kiadás társszövege visszaul a devotio moderna németalföldi gyökereire: Jean Charlier de Gerson *De meditatione cordis*-ával együtt jelent meg. A kiállított példány margójegyzetei a használat többféle módjára utalnak.

Az *Imitatio Christi* nem egyedüli szöveg volt a belső vallásosság erősítését célzó törekvések segítésére. Volt konkurens könyv is. Ilyen a most is kiállított (editio princeps, Lyon, 1489 k. Jean Dupré) francia *L'Internelle consolacion*, amely egyidős a másikkal: 1447 körül állították össze, és a 16. század közepéig „versenyelőnyben” volt (1560-ig 10 francia nyelvű *Imitatio Christi* mellett ez 23 alkalommal jelent meg). Jól mutatja ez a történet a francia főpapság taktikáját a protestáns reform elkerülésére: humanista felkészültség a saját köreikben, a belső vallásosság erősítése a közemberek körében (no és a hasznot meg hírnevet hozó politika mellett odafigyelés a hívek gondjaira; ez nagy tudomány, a mostani egyházi vezetők is tanulhatnak).

Valamennyi kiállított könyv külön történet, külön tanulságokkal. A kiállítás szervezői bemutatták a különféle szövegvariánsokat, az *Imitatio Christi* leggyakoribb kísérőszövegeit, az egyes kiadások különféle képi megformáltságát és a tipikussá/topikussá váló képi alakzatokat, a szövegtükör (mise en page) változásait és a különféle nyelvű kiadások különlegességeit is. Az első angol kiadás (London, 1502. Wynkyn de Worde) természetesen szerepel, mutatva, hogy az angol reneszánsz mégiscsak francia dolog (Margaret Beaufort, première femme de la renaissance anglaise à livrer son oeuvre au public). A Tudor hercegnő

(II. Henrik anyja) a lyoni kiadás alapján maga dolgozott a szövegen, mely tulajdonképpen parafrázisa Thomas a Kempis szövegének. A dán fordítás (Kobenhavn, 1632. Salomon Sartor) bemutatása aláhúzza azt a tényt, hogy az *Imitatio* felekezeteiktől függetlenül népszerű olvasmány volt. A protestáns egyházakon belüli hasonló lelkeségi mozgalmak – például a pietizmus – műveivel párhuzamos a befogadástörténete, ahogy a 17–18. században az újabb katolikus tanítások, a janzenizmus vagy a teológiai neologizmus is társszövegnek tartotta.

A kiállításon találkozunk a szöveg verses adaptációinak első képviselőjével (Pierre Corneille, Paris, 1656. Robert II Ballard), de ugyanígy a különleges tipográfiai megoldások bemutatásával is (Paris, 1643. Pierre Moreau: typo-kalligrafikus; Antwerpen, 1656. Balthasar II Moretus: a spanyol kiadáshoz kreált új betűtípussal és szövegtükörrel). Külön fontos figyelni arra a jelenségre – amelynek megmutatása kifejezett szándéka volt a kiállítás rendezőinek –, hogy miként válik az udvari olvasmányból a tömegek naponta lapozott könyvévé az *Imitatio Christi*.

MONOK ISTVÁN

Monok István: A művelt arisztokrata: a magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században. Bp.–Eger, 2012. Kossuth Kiadó – Eszterházy Károly Főiskola, 470 l. /Kulturális örökség/

Miért érdemes megismerni a történelmi Magyarország területén élt arisztokraták könyvtárait? Mert tulajdonosaik a gazdasági és a politikai hatalom legfőbb birtokosaként hatással voltak a környezetükben élőkre és az egyházi életre – gondoljunk a „cuius regio, eius religio” elvére. A megszűnő vagy meggyengülő királyi és fejedelmi központok helyett a nemesi udvarokra hárult a művelődési intézményrendszer működtetése is. Többnyire erős szálak fűzték őket Európához, folyamatosan befogadták a különböző filozófiai és teológiai irányzatokat, így fontos kapcsolattörténeti forrásként szolgálnak az általuk (potenciálisan) olvasott könyvek. Ezekről a művelődéstörténet számára fontos gyűjteményekről olvashatunk Monok István legújabb könyvében, amely a Kossuth Kiadó és az